

УДК 322.2

С. А. Шаправський,*кандидат історичних наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена особливостям формування принципів державно-церковних відносин у країнах Європи. Автор аналізує основні моделі співіснування держави та церкви з огляду на історичний розвиток окремих європейських країн. Висловлюються пропозиції щодо врахування досвіду країн для корегування сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні.

Ключові слова: держава, церква, державно-церковна модель, релігія, суспільство.

MODEL OF STATE-CHURCH RELATIONS: THE EUROPEAN CONTEXT

The most famous models of church-state relations and try to adapt them to characterize the Ukrainian realities of XX – XXI centuries are considered. The theoretical approaches to the typology of church-state relations are elucidate.

Keywords: State, church, church-state model, religion and society.

Моделі державно-церковних відносин досить часто ставали предметом дослідження сучасних українських та зарубіжних науковців. Водночас, вчені звертали увагу або на окремі європейські країни, або на окремі моделі, не подаючи при цьому узагальненої картини існуючих державно-церковних відносин у сучасній Європі. Крім того, низка гіпотез науковців мають свою вузькопрофільну специфіку, розглядаючи зазначене питання з позицій лише окремої галузі знань, не враховуючи, при цьому, напрацювання інших наук. До таких праць можемо віднести доробок вітчизняних дослідників В. Єленського [9-11], М. Палінчака [26, 27], М. Резкова [30], Ю. Пайди [25]; російських вчених А. Останина [24], О. Мірошнікової [18]; європейських науковців М. Вебера [2], Г. Моргана [21]; Г. Робберса [31], Ж.-П. Вілема [2] та ін.

Метою цієї статті є спроба комплексного аналізу наявних концепцій державно-церковних відносин у європейських країнах, з визна-

ченням їх характерних рис та особливостей. Крім того, в сучасній науці існує низка підходів до формулювання поняття та типологізації державно-церковних відносин, спробуємо створити з них цілісну систему з врахуванням особливостей кожного з них у відповідності до сучасних реалій соціально-політичного розвитку європейських держав.

Станом на початок ХХІ ст. можна констатувати той факт, що церква стала невід'ємним атрибутом кожної європейської держави. З часів імператора Константина Великого вона поступово зайняла свою нішу у складних державних механізмах управління суспільством. В історії існували часи, коли церква намагалася перейняти на себе роль держави, підпорядкувавши собі владні важелі, але така ситуація не могла тривати довго адже держава без церкви може проіснувати, натомість церква без держави фактично ні.

Сьогодні не викликає заперечень той факт, що церква має значний авторитет на європейському континенті. До її думки дослухаються, її лідери, досить часто, висловлюють свою позицію щодо розвитку держави, яка не завжди співпадає з офіційним трактуванням. Водночас, сучасні світові процеси глобалізації та інтеграції призводять до поступового зрівнювання самотніх рис окремих націй, включаючи і духовні та світоглядні цінності, які несе у собі церква. Статистичні відомості останніх десятиліть свідчать про поступове зниження релігійності серед європейського населення [22; 36; 39].

Однак, якщо більш детально проаналізувати суспільно-політичний розвиток сучасної Європи, то релігія, а особливо традиційне для європейців християнство, намагається відновити свої позиції. Причин активізації християнських конфесій можна виділити декілька. По-перше, це поступове збільшення ролі ісламського чинника. Проникаючи до Європи він усіляко намагається «вибити» для себе місце під сонцем. Користуючись лояльністю європейського законодавства до релігійних питань дедалі більшого авторитету набирають різні мусульманські організації (Європейська ісламська рада, Ісламська місія та ін.), довкола яких гуртуються прибічники вчення Мухаммеда. І хоча, на даний час, вони не несуть реальної загрози дестабілізації суспільного спокою на континенті, з кожним роком їх роль буде лише посилюватися. Прогнозують, що мусульмани становитимуть від 10 до 15% населення Західної Європи у 2025 р. і від 20 до 25% – у 2050 [11].

Наступна причина є досить специфічна і стосується соціальної складової розвитку європейського суспільства. Сьогоднішній високий рівень життя, соціальна захищеність та фінансова стабільність

негативно впливають на релігійність населення поступово замінюючи духовні цінності матеріальними. Сюди ж можна віднести і активний розвиток сучасної науки. Досліди пов'язані з клонуванням, експерименти в Європейському центрі ядерних досліджень та ін. ставлять під сумнів божественне походження людини та Всесвіту.

Ще однією причиною активізації християнства можна виокремити поширення неорелігійних та нетрадиційних релігійних рухів і вчень. Головний їх бум припадає на 90-і роки минулого століття, коли відбулося руйнування усталених суспільних стереотипів. Розпад СРСР і припинення «холодної війни» слугували зняттю «залізної завіси» з країн Центрально-Східної Європи і переорієнтації їх з соціалістичного розвитку на демократичний. А це, у свою чергу, надало можливість населенню, після більш ніж 40 років «релігійного вакууму», відчутти духовну свободу. Крім того, сучасні глобалізаційні процеси, що надають можливість вільно знайомитися з культурою і традиціями інших народів, призвели до появи в Європі нетрадиційних для неї культів і ритуалів євразійського та африканського зразків. І хоча пік діяльності неорелігій та нетрадиційних релігійних рухів уже минув, а їх чисельність не перевищує 1% від загальної кількості жителів «Старого світу», усе ж вони займають своє місце у соціальній структурі європейського суспільства і на їх позицію також варто звертати увагу світській владі.

Зазначені вище факти свідчать, що на початку XXI ст. християнство зіштовхнулося з реальними труднощами, які можуть призвести до втрати його авторитету в Європі. Власне через усвідомлення наведених загроз відбувається переосмислення основ діяльності християнських конфесій, яке направлене на відновлення значущості в суспільстві цієї духовно-релігійної інституції.

Так, сьогодні католицька церква на чолі з Франциском усіяко декларує відкритість і прагнення йти у ногу з науково-технологічним прогресом. Церква змінюється – починаючи ще з понтифікату Іоана Павла II, апостольський престол визнає помилки минулих століть і недосконалість сучасної церковно-ієрархічної структури. Ватикан чітко усвідомлює можливість зниження свого авторитету у суспільстві і намагається усіяко цьому зарадити. Онлайн-сповіді, просвітницька робота серед молоді, відстоювання інтересів соціально незахищених верств суспільства, лояльність, а подекуди схвальне ставлення до наукових розробок та досліджень, визнання та засудження аморальної поведінки власних священиків, нейтральне ставлення до секс-меншин – усе це сучасний католицизм – церква яка розвивається і прагне не бути осторонь сучасних політичних та соціальних процесів.

Намагаються не відставати від католиків і протестантські деномінації. Маючи сталі позиції в окремих європейських регіонах (Скандинавія, Центральна Європа), вони продовжують активну роботу як по залученню нових адептів, так і по збереженню існуючої чисельності. Сьогодні головна увага протестантських проповідників спрямована на іммігрантів, які прибувають у європейські країни з метою покращення свого матеріального становища. Активно проводиться і соціальна робота, яка направлена на реабілітацію нарко-, алко- та ігрозалежних, а також на відновлення здоров'я людей, які страждають на психологічні розлади пов'язані як з неспроможністю адаптуватися в соціокультурних реаліях сучасності, так і з переживаннями особистісного характеру.

Що стосується православ'я, то тут ситуація дещо інша. Дотримуючись класичних ортодоксальних позицій – православна церква важко піддається реформуванню – по суті, вона з трьох християнських конфесій, є найконсервативнішою. Після розпаду соціалістичної системи православ'я активно відновлює свої позиції у колись традиційних для неї країнах (Болгарія, Білорусь, Україна, Молдова, Румунія). Але суть цих процесів не виходить за межі повернення/побудови храмів, монастирів, відкриття недільних шкіл тощо. Православ'я не надто активно включається у сучасні світові процеси, намагаючись зберегти свою самоідентифікацію і самотність, чим, власне, і є цінним для своїх вірян.

Виходячи з вищезазначеного, можемо констатувати той факт, що проблема вироблення оптимальних державно-церковних відносин є актуальною у багатьох європейських країнах. Незважаючи на багатовіковий досвід співіснування, корегування взаємин між двома інституціями є необхідним, адже саме мирний діалог світської та духовної влади багато у чому визначає суспільну стабільність в окремо взятій державі.

Найпростішим типом державно-церковних відносин є поділ на світську і конфесійну державу, де перша передбачає собою розмежування владних та духовних центрів, їх незалежність одна від одної (хоча цей принцип є суто формальним, адже Конституція та законодавство будь-якої європейської країни зачіпає релігійну сферу, встановлюючи правила гри в залежності від пріоритетів розвитку держави). Конфесійна ж може поділятися на два типи – моно- і поліконфесійна, але у будь-якому випадку держава делегує церкві частину своїх повноважень (реєстрація народження, смерті, шлюбів тощо) і тим самим визнає існування вагомого важеля впливу на суспільство.

Розмежування відносин за такої системи відбувається зазвичай або через підписання спеціальних договорів між урядом та духовним інститутом, або через чітку законодавчу регламентацію специфіки існування тієї чи іншої церкви.

Спробуємо деталізувати наведені системи співіснування церкви та держави, виокремивши у них підсистеми, які нададуть можливості врахувати особливості та специфіку розвитку окремих країн.

Конфесійна система є загальним поняттям під яке можна підлаштувати багато європейських країн. У чистому вигляді вона, як власне, і світська не існує. Ідентифікувати її можливо за перевагою окремих якісних ознак: 1) більш ніж 50% населення визнають себе релігійними і беруть активну участь у духовному житті; 2) держава чітко усвідомлює вплив церкви на суспільство і надає їй преференції у вигляді делегації певної категорії обов'язків: реєстрація народжених, померлих, шлюбів, розлучень тощо; 3) наявність офіційної угоди між урядом і релігійними організаціями/організацією про умови співпраці, хоча цей елемент може бути замінений на неформальну домовленість; 4) високий рівень віротерпимості; 5) наявність у державі ефективної і якісної судової системи, яка користується повагою та беззаперечним авторитетом у суспільстві [34].

Виходячи з зазначених ознак вчені виокремлюють у рамках конфесійної системи низку підсистем, які відображають специфіку державно-церковних відносин окремих країн: синкретична, симбіотична, система державно-церковного договору, ідентифікаційна, коопераційна.

Синкретична (від грец. з'єднання, об'єднання) – передбачає можливе існування державної церкви; системи національної церкви; клерикальної та теократичної систем. Розглянемо більш детально наведені принципи взаємодії держави та церкви. Модель, коли на законодавчому рівні закріплене існування державної церкви (ідентифікаційна) або декількох релігійних об'єднань, враховуючи національну та духовно-культурну ідентичність населення (Росія, країни Балтії) [28, с. 244].

Зазначена система відносин поширена в 1/3 країн-членів ЄС [18, с. 45–46] – вона склалася історично і відображає національні особливості окремої народності. У такій державі церква має офіційний статус, вона фінансується за рахунок державного бюджету (Данія), а її статут є офіційним законодавчим актом (Греція). Особливістю цієї моделі є те, що існування та розвиток інших релігійних організацій (не державних) регламентується окремим законом, який окреслює межі діяльності даних інституцій.

Ще одним типом моделей зазначеної системи можна визначити держави в яких існують національна (національні) церква (и), з особливим статусом (Велика Британія). Побудова таких відносин відповідає історичному розвитку суспільства, коли на окремому етапі церква виступила його консолідуючим фактором. Як і у випадку з попередньою – дана модель також не заперечує існування інших релігійних організацій – т.зв. традиційних та неорелігійних рухів.

Відмінність від ідентифікаційної моделі полягає у тому, що національна церква може визнаватись де факто, натомість де юре її статус не є обов'язковим для закріплення на законодавчому рівні. У такому випадку держава протекціонує національну церкву, але це здійснюється не шляхом системного фінансування, а на рівні особистих контактів між керівниками церкви та держави. На законодавчому ж рівні, у таких державах прописаний принцип відсутності підтримки центральним урядом будь-якої релігійної організації при забезпеченні рівних умов для їх розвитку.

Модель клерикальної держави (від лат. церковний) передбачає існування в державі офіційної церкви, статут якої затверджений на законодавчому рівні (Греція). Крім того, церква має можливість безпосередньо приймати участь в управлінні державою, будучи невід'ємним елементом владно-ієрархічної системи. Прикладом сучасної клерикальної держави слугують європейські країни з протестантським віросповіданням. Так, у Швеції вищим адміністративним органом церкви є уряд, населення сплачує церковний податок, а церква має у своїй власності земельні наділи [16].

Теократична держава. Видатний німецький соціолог кінця XIX – початку XX ст. М. Вебер трактував теократію як форму правління, за якої вся влада в державі належить главі церкви та духовенству; передбачає ототожнення світської і духовної влади, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною церквою та її органами [2, с.502]. Серед сучасних європейських держав яскравим прикладом такої моделі є Ватикан.

Описана вище синкретична підсистема є розширеним варіантом державно-церковних відносин. Специфіка полягає у тому, що у її межах можуть поєднуватися поняття, які досить часто відіграють роль антогонізуючих/відштовхуючих категорій. Крім того, існує варіант, коли якісною ознакою синкретичної моделі є лише одна з перерахованих складових.

Симбіотична (від грец. спільне життя) модель відносин має три системи співпраці держави та церкви: розподіл світської і духовної

влади, при існуванні спільної координуючої установи головне завдання якої – вироблення системи нормативно-правового забезпечення оптимальних взаємовідносин двох інституцій; ліберально-симбіотична система, яка функціонує через укладання системи угод між державними органами і установами та релігійними організаціями на місцевому і галузевому рівнях; система державно-церковного договору (конкордату), коли взаємовідносини між церквою та державою регулюються спеціальною угодою підписаною відповідно до норм міжнародного права [33, с. 74; 13, с. 10–11]. На сьогоднішній день Святий Престол заключив більше 70 договорів (60 з європейськими країнами) [17; 23; 35].

Коопераційна (нейтральна) передбачає офіційне фінансування однієї церкви при лояльному відношенні до інших. У такій системі допускається існування різних релігій і морально-етичних систем, які досить часто взаємовиключають одна одну, а межі їх діяльності встановлюються чинним законодавством [19]. При цьому одна церква інтенсивно розвивається і намагається охопити якомога більше adeptів, а інші прагнуть зберегти свої позиції або принаймні «залишитися на плаву» [25, с. 7]. У деяких країнах найбільш пріоритетні релігійні організації отримують, крім податкових пільг, право на т.зв. церковний податок [1, с. 361–365].

Підсистемними складовими цієї моделі є преференційна система (преференція – перевага) складена в силу історичного розвитку суспільства, де світська влада надає офіційної підтримки та привілеїв одній або декільком церквам. Так, у Німеччині якщо прибічників певної конфесії більше 1% населення федеральної землі – вони отримують спеціальний статус, який дає право на державні дотації (15 конфесій зі спеціальним статусом) [5]. Схожа система діє і в Австрії [5]. Держава виплачує заробітну плату і пенсії священнослужителям. Значеними діями світська влада, фінансово підтримуючи релігійні організації, демонструє їх вагомість у розбудові суспільства. Так, до прикладу, у Бельгії преференції надаються 6 деномінаціям: католицизм, протестантизм, іудаїзм, англіканство, іслам, православ'я з огляду на значимість релігій з точки зору служіння населенню [31, с.41]. З-поміж перерахованих релігій особливий статус мають католики, які охоплюють близько 70% населення. У цій ситуації застосовується відомий принцип, введений ще Октавіаном Августом – *primus inter pares* – перший серед рівних.

Протекціоністська (патерналістська) – держава відкрито надає підтримку церкві, виокремлюючи її як державотворчу структуру – духо-

вний атрибут суспільства [32, с. 2–77]. До цієї моделі можна віднести державно-церковні відносини у Польщі, які український вчений В. Єленський визначає як окрему «польську модель» [10, с. 32].

Диференційована (релігійні об'єднання мають різні права і обов'язки). Тут виокремлюються три види правового статусу: державні релігійні об'єднання, консесуальний статус і статус офіційно визнаних (традиційних) релігійних об'єднань. Статус релігійних об'єднань може бути державним, коли церква звільняється від податків (англіканство у Великобританії) або договірним – обсяг прав і обов'язків залежить від умов, які ставить держава (католицизм в Італії, Іспанії), можливий і традиційний статус – правові норми релігії закріплені в законодавстві (православ'я в Болгарії). Досить яскравим представником цієї моделі є сучасна Литва. Відповідно до Закону «Про релігійні общини та асоціації» у державі є дев'ять традиційних церков: Римо-католицька, Греко-католицька, Євангельсько-лютеранська, Російська православна церква, старообрядництво, іудейська громада, мусульманська община (суніти) і караїми. Перераховані релігійні організації є частиною історії, духовної і соціальної спадщини Литви. Нетрадиційним, для країни, релігійним об'єднанням надається статус юридичної особи, але для того, щоб вона була офіційно визнаною, необхідно засвідчити факти діяльності в межах кордонів протягом 25 років. Рішення про надання офіційного статусу приймається Сеймом при погодженні з Міністерством юстиції [31, с. 358].

Універсальна (рівні права релігійних організацій незалежно від конфесій). Як приклад зазначеної моделі можна навести державно-конфесійні відносини, які сформовані в Угорщині. Країна немає, характерного для багатьох європейських держав, конкордату з Ватиканом. Натомість існує низка офіційних домовленостей (9 лютого 1990 р. – про відновлення дипломатичних відносин, 10 січня 1994 – про військові ординатури, 20 червня 1997 р. – про фінансові питання). Ця система договорів носить формальний характер без особливих зобов'язань з двох сторін. Схожі договори внутрішнього характеру підписані з Реформаторською церквою та Альянсом єврейських общин [31, с. 103]. Крім того, щоб офіційно зареєструвати релігійну общину, за угорським законодавством, необхідний список зі 100 осіб, статут, заява про відповідність діяльності чинній Конституції. Усі зареєстровані церкви мають рівні права та обов'язки [31, с. 106].

Схожих принципів дотримується і Чеська республіка. Після «мирного розлучення» зі Словаччиною уряд країни прийняв кілька законодавчих актів з метою уніфікації відносин з різними релігійними

деномінаціями: Закон «Про церкви та релігійні товариства», «Хартія фундаментальних прав та свобод» тощо. Відповідно до них релігійним організаціям, що діють у межах чеської держави надаються т. зв. особливі права: викладання релігії у школі, створення власних шкіл, пастирське служіння в місцях позбавлення волі, армії, отримання дотацій від держави при умові, що вони діють на території держави більше 10 років і їх чисельність складає як мінімум 0,1% від усього населення країни. Держава не надає переваги жодній релігії, надаючи кожній з них рівні можливості для існування та розвитку.

За інтеграційної моделі – держава розглядає церкву як союзника і інтегрує її у суспільно-політичне життя [7, с.107]. Так, у Греції існують щорічні субсидії від уряду для «Апостольської дияконії» і для кафедрального собору в Афінах тощо. Крім того, держава несе витрати за підготовку священнослужителів. На бюджетному утриманні знаходиться також православний клір, представники якого можуть обіймати посади в державних та приватних секторах. Усе це свідчить про імплантацію церкви в державні структури. Схожої політики дотримується і уряд Данії, ст. 4 Конституції якої говорить, що держава зобов'язана субсидіювати Євангельсько-лютеранську (народну) церкву [5].

Коопераційна модель державно-церковних відносин життєздатна тільки в тому випадку, якщо провідна конфесія робить однозначний вибір на користь свободи віросповідання, не прагне використати свій вплив на державу й на населення для обмеження прав релігійних меншостей. Складніше й суперечливіше перехід до коопераційної моделі державно-церковних відносин протікає у тих країнах, де робляться спроби зміцнити державність, зробивши опору на одну єдину релігійну організацію, обмеживши права інших конфесій і релігій. Цей шлях не обіцяє просування до демократії, гальмує розвиток повнокровного співробітництва держави із широким спектром релігійних організацій у сфері добродійності й духовної освіти [15].

Розглянувши принципи взаємовідносин між світською та духовною інституціями у конфесійній державі варто зауважити, що за такої системи церква є невід'ємною частиною суспільно-політичних відносин. У залежності від історичних умов та сучасних перспектив розвитку держави вона може реалізовувати більшу або меншу частину функцій, але її значимість не заперечується, а роль держави у цих процесах варіюється від контролю до спостереження.

Світська держава – досить широке поняття, яке відображає загальний стан речей не показуючи при цьому специфіки відносин між церквою та державою в окремих країнах, виходячи з їх історико-куль-

турних та національних традицій. Основною характеристикою таких країн є офіційно задеклароване рішення центральних органів влади про розмежування світських і духовних повноважень у суспільстві. За такої системи церква задовольняється тим статусом і місцем у державній системі, яке їй відвела влада. Розуміючи, що повністю знищити релігію неможливо світська влада намагається усіляко применшити її вплив у суспільстві.

Вперше юридичне закріплення принципів світськості відбулося 26 серпня 1789 р. у 10 статті французької «Декларації прав людини і громадянина» (ніхто не може переслідуватися за свої погляди, навіть релігійні, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом) [8]. А також у США – де він реалізувався 15 грудня 1789 р. у «Білі про права», який задекларував право кожного громадянина вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної [36].

Серед суттєвих ознак світської держави можна виділити наступні: 1) відділення від держави релігійних об'єднань; 2) права рівність релігійних об'єднань; 3) неприпустимість встановлення загальнообов'язкової релігії або ідеології та ін. [24, с. 104–107].

Як і за попередньої системи, світську можна поділити на низку моделей, кожна з яких відображає особливості співіснування держави і церкви у тій чи іншій країні.

Для переважної більшості європейських країн, які декларують свою світськість характерна сепараційна модель. За такої системи навіть найчисленніша релігійна громада має рівні права з іншими конфесіями, іноземні й місцеві релігійні організації рівні перед законом. Немає спеціального державного органу, що контролює діяльність релігійних організацій. Рішення про звільнення їх від податків приймає уряд, який ретельно перевіряє чи не переслідують вони комерційні цілі. Між державою й релігійними об'єднаннями споруджується «стіна», релігія витісняється із всіх сфер діяльності держави. Тут спрацьовує така ідея «відділення», при якій держава не має справи до церкви, а церква – до держави, вони живуть у двох відособлених сферах. І хоча подібна практика забезпечує рівність релігій перед законом, все ж вона дає державі повне право обмеження всіх конфесій, забезпечує секуляризм у різних сферах державного й громадського життя. Сепараційна модель ефективно функціонує у Франції та інших країнах. Крім того, варіантами світської держави можуть слугувати такі моделі: еквіпотенціальна, авторитарна, антагоністична, антицерковна, сегрегаційна, контамінаційна.

Еквіпотенціальна – (держава прагне до максимальної позарелігійності і ізоляції релігійних об'єднань від суспільно-політичних процесів. Держава проводить політику ізоляції від себе усіх релігійних об'єднань, обмежуючи їх діяльність до рівня приватного життя громадян). На думку російського вченого І. Понкіна – така модель частково характерна для Франції [28, с. 229].

Авторитарна (держава фінансує церкву і намагається підпорядкувати її своїм ідеологічним інтересам). При такій моделі уряд повністю фінансує церкву і намагається використати її у власних ідеологічних цілях. Водночас, влада регулює не лише фінансові питання, а й кадровий склад церкви, здійснюючи призначення на керівні духовні посади в залежності від власних інтересів. При цьому священнослужителі не мають морального права обурюватися, оскільки отримують державну зарплату (Бельгія). [14, с. 26].

Антагоністична модель побудована за принципом відкритого або прихованого протистояння влади і церкви спрямованого на повну домінацію світської влади над духовною [33, с. 74; 13, с. 10–11]. Така система існувала в колишньому СРСР. Декларуючи офіційне лояльне ставлення до релігії (ст. 34, 52 Конституції СРСР від 1977 р. у яких зазначено рівність громадян перед законом незалежно від [...] їх відношення до релігії, а також гарантувалося право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Відправляти релігійні культу або вести атеїстичну пропаганду) в державі існувала Рада у справах релігійних культів, головним завданням якої був нагляд за дотриманням радянського законодавства про релігію і церкву, а на практиці – суворий контроль за релігійною сферою з застосуванням бюрократично-репресивного апарату по виявленню і ліквідації неугодних владі духовних осіб.

Антицерковна (держава сприймає церкву як інституцію, яка обмежує права своїх громадян) – держави Центрально-Східної Європи, які входили у військово-політичну систему Варшавського договору до 1989-1991 рр. [21, с. 21–38.]. Проголошуючи антицерковну політику, зазначені держави усіляко намагалися применшити роль церкви у розбудові суспільства. Духовність замінювалася матеріальними цінностями, релігійні споруди перетворювалися на громадські установи або, у кращому випадку, на музеї релігії та атеїзму, церковно- та священнослужителі зазнавали постійних переслідувань та репресій з боку держави. Усе це свідчило про бажання влади позбавити населення духовної підтримки, змінивши морально-етичні переконання на практичну площину державної ідеології.

Звичайно у кожній постсоціалістичній державі були свої особливості (Польща, Румунія), але загальна концепція антирелігійної політики втілювалася у життя під суворим контролем тоталітарної системи.

Сегрегаційна – атеїстична ідеологія (релігія приречена на зникнення). Церква втрачає статус юридичної особи і фактично забороняється. Ця модель була реалізована на практиці в Албанії. Протягом 1973–1991 рр. у країні офіційно заборонялося сповідувати будь-яку релігію – усі духовні установи закрили, а їх служителів репресували. Уряд суворо контролював найменші прояви релігійності. Існуючі в країні духовні організації змушені були перейти на нелегальне становище або самоліквідуватися [3]. Без сумніву, що рядове населення продовжувало сповідувати власну релігію і у такій ситуації, але публічних проявів намагалися уникнути. Сьогодні Албанія є поліконфесійною державою, у якій реалізується сепараційна модель державно-церковних відносин.

Контамінаційна (contamination – поєднання, змішування) – релігія відділена від держави за законом, але фактично є державною. Реалізацію цієї моделі можемо спостерігати на прикладі сучасної Туреччини. Проголосивши у Конституції 1982 р. принцип світськості держава і надалі віддає перевагу ісламу. Визнані мусульманські структури отримують державні субсидії, невизнані ісламські спільноти, різні братства та течії, а також немусульмани такої підтримки не мають.

Варто також зазначити і про окремі кроки щодо пом'якшення ставлення з боку влади до інших релігій, перші прояви якого відбулись ще у 1999 р., коли президент С. Демірель поздоровив християн з Різдом. А державний орган у справах релігій до того ж ухвалив відзначити завершення другого тисячоліття від народження Ісуса Христа, також шанованого ісламом. Цей же орган заснував департамент з міжрелігійного діалогу і в листопаді 1998 р. зібрав Другу релігійну раду. Серед промовців там були патріарх Варфоломій та кардинал Арінзе. Це був різкий контраст з Першою релігійною радою 1993 р., коли сама ідея діалогу з немусульманами сприймалася як виправдання можливої присутності в Туреччині християнських місіонерів [29].

Незважаючи на проголошення світськості у низці європейських держав її реалізація відбувається далеко неоднозначно. Забезпечуючи фізичну безпеку громадян влада зобов'язана піклуватись і про духовну безпеку. Сучасний динамічний світ несе у собі багато спокус і загроз для особистості (тоталітарні секти, глобалізація, неорелігії, нетрадиційні віросповідання тощо) змушує державу здійснювати

контроль над зазначеними процесами аби уникнути можливих внутрішньо суспільних деструктивних процесів.

На сьогоднішній день можна також виділити поміж світськими та конфесійними державами і третю систему – какофонічну (з лат. поганий звук). Ця система переважає у східноєвропейських країнах – представників колишнього СРСР (Україна, Молдова, Білорусь). В залежності від глави держави та політичних партій, які перебувають при владі, видозмінюється лояльність по відношенню до тієї чи іншої церкви. Переважна більшість населення зазначених держав сповідує православ'я, але власної автокефальної церкви вони не мають. Власне цим і зумовлена невизначеність і постійна зміна підтримки тієї чи іншої релігійної організації. Таку систему можна також означити як тимчасову або перехідну. Зрозуміло, що ця ситуація не може тривати занадто довго і зрештою цим країнам прийдеться визначитися, яку церкву їм підтримувати або не підтримувати жодної.

Висновки: Отож, проаналізувавши моделі взаємовідносин держави та церкви у рамках конфесійної та світської систем варто зауважити, що кожна з них має власні переваги та недоліки. Крім того, існування зазначених вище моделей у чистому вигляді не можливе. Сучасні європейські держави намагаються синтезувати досвід як власного державотворення, так і кращі зразки інших країн, реалізуючи на практиці змішані моделі, виокремлюючи з кожної лише ті елементи, які відповідають принципам розвитку держави на сучасному етапі.

Що стосується України, то як уже було зазначено, наша держава впродовж 24 років не змогла чітко визначитися щодо принципів побудови відносин з релігійними організаціями. У ситуації, що склалася варто враховувати як історичний досвід, так і сучасний стан. Найбільш оптимальною моделлю могла б бути коопераційна при рівноцінній підтримці національних церков та лояльному ставленні до інших віросповідань. Водночас, необхідний системний контроль за поширенням нерелігійних та нетрадиційних віросповідань аби уникнути їх деструктивного впливу на суспільство. Варто було б також внести зміни до чинного законодавства з метою чіткого визначення понять церква, релігія, секта, конфесія та їх правового статусу, що дасть змогу уникнути багатьох непорозумінь, як між релігійними організаціями, так і у їх відносинах з державою.

Список використаних джерел:

1. Бардашевич Н. Релігійні організації як суб'єкти господарського права / Н. Бардашевич // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. – Вип. 1. – Т. 2. – Донецьк. – 2011. – С. 361–365.
2. Вебер М. Избранное: Образ общества / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 702 с.
3. Взаимоотношения Государства и Церкви в странах Восточной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodoxia.org/lib/1/1/5/12.aspx>
4. Віллем Ж.-П. Європа та релігії: ставки ХХІ ст. [пер. з фр.] / Ж.-П. Віллем. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2006. – 331 с.
5. Володина Н. Особенности взаимоотношений государства и религиозных объединений в странах Европы для преодоления конфликтов на конфессиональной основе / Н. Володина // Правовая инициатива. – №3. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://49e.ru/ru/2013/3/1>.
6. Государство и церковь в XX веке: Эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты: Опыт России и Европы / Отв. ред. А. Филимонова. – М.: URSS, 2011. – 464 с.
7. Григоренко А. Церковно-государственные отношения в современной России и проблемы религиозной свободы и нетерпения / А. Григоренко // Вступая в третье тысячелетие: религиозная свобода в плюралистическом обществе. Материалы международной конференции (Москва, 23-24 марта 1999). – М., 2000. – С. 106–118.
8. Декларація прав людини і громадянина 1789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituante.livejournal.com/10253.html>.
9. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В. Єленський. – Львів: Видавництво УКУ, 2013. – 504 с.
10. Єленський В. Релігійно-суспільні зміни в посткомуністичній Європі / В. Єленський // Людина і світ. – 1999. – № 7. – С. 30–36.
11. Єленський В. Релігія «нульових»: підсумки десятиліття [Електронний ресурс] / В. Єленський. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40964/.
12. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с.
13. Жилюк С. Метаморфози відносин КПУ і РПЦ: від антагонізму до політичного партнерства (архівні документи та матеріали) / С. Жилюк. – Рівне: Перспектива, 2006. – 174 с.
14. Зеленков М. Государственно-религиозные отношения: правовой аспект / М. Зеленков. – М.: Юридический институт МИИТа, 2004. – 157 с.
15. Коваль І. Взаємодія держави, суспільства та церкви: концептуалізація сучасних підходів [Електронний ресурс] / І. Коваль. – Режим доступу:

http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2010_39/Gileya39/P9_doc.pdf.

16. Кудряшов С. Шведская модель церковно-государственных отношений [Электронный ресурс] / С. Кудряшов. – Режим доступа: http://enotabene.ru/ca/article_1452.html.

17. Лагода Е. Конкордатская система как модель правового регулирования государственно-церковных отношений [Электронный ресурс] / Е. Лагода. – Режим доступа: <http://dom-hors.ru/issue/pep/7-2010-2/lagoda.pdf>.

18. Мирошникова Е. Государственно-церковные отношения в Германии / Е. Мирошникова // Религия и право. – 1998. – № 1-2 (4-5). – С. 45–47.

19. Мирошникова Е. Кооперационная модель государственно-церковных отношений: опыт и проблемы. / Е. Мирошникова – М.: Институт Европы РАН; Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2007. – 181 с.

20. Мирошникова Е. Модели государственно-церковных отношений в современном мире: хрестоматия / Е. Мирошникова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2009. – 224 с.

21. Морган Г. Роль церкви и государства в установлении межконфессиональных отношений: история и современность / Г. Морган // Межконфессиональный мир и конституционные общества. Материалы международной конференции (Москва, 27-28 февраля 1997). – М., 1997. – С. 21–38.

22. Найменша релігійність – у Східній Німеччині. Найбільша – на Філіппінах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2012/04/62222>.

23. Онищук С. Конкордатна система – модель відносин між церквою та державою [Електронний ресурс] / С. Онищук. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/29.pdf>.

24. Останин А. Светское государство и демократия / А. Останин // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 325. – С. 104–107.

25. Пайда Ю. Историчні аспекти взаємодії держави, суспільства та церкви / Ю. Пайда // Митна справа. – №2 (80), – Ч. 2. – Кн. 1. – 2012. – (березень-квітень) – С. 3–9.

26. Палінчак М. Методологічні підходи зарубіжних дослідників до вивчення державно-церковних відносин в Україні / М. Палінчак // Грані. – №4 (96). – Квітень 2013. – С. 125–127.

27. Палінчак М. Типологія державно-церковних відносин: політологічний аналіз / М. Палінчак // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: зб. наук. праць. Вип. 69 (№2) – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 708–711.

28. Понкин И. Правовые основы светскости государства и образования / И. Понкин. – М.: Про-Пресс, 2003. – 416 с.

29. Релігія в Туреччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_2002/lis_02_01/34237/.

30. Резков І. Моделі взаємин церкви і держави в контексті політики Української держави щодо церкви / І. Резков // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Некряч А. та ін.]. – К.: КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 50–63.

31. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Г. Робберс. – М.: Институт Европы РАН, 2009. – 722 с.

32. Створення концептуальних засад державної політики стосовно Церкви та релігійних організацій в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми (аналітична доповідь Центра Розумкова) // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1-2 (119–120). – С. 2–77.

33. Сьомін С. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз): Монографія / С. Сьомін, Ю. Кальниш, В. Петрик, В. Остроухов / [ред. І. Тимошенко]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 136 с.

34. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми (Аналітична доповідь центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1–2 (119–120). – С. 2–77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr.pdf.

35. Шлюднт Н. Международный характер конкордатов / Н. Шлюднт // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9 (6). – С. 1378–1382.

36. Eurel: Sociological and legal data on religions in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurel.info/>.

37. National & World Religion Statistics Church Statistics – World Religions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adherents.com/>.

38. The Bill of Rights: Its History and Significance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/65gFtQ5Yx>.

39. Statistics round up: Religion in decline around Europe and USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.secularism.org.uk/news/2012/10/statistics-round-up--religion-in-decline-around-europe-and-usa>.